

Derű a nyelvtanórán

Sok szó esik mostanában a tanulói aktivitásról, mint az oktató-nevelő munka eredményességének egyik feltételéről. A következő kis eszmefuttatás sok példával a tanulói aktivitás egyik mozgósító tényezőjére kívánja a figyelmet ráirányítani. A mosoly, a derű serkentő hatásáról van szó, amely a nyelvtanórák „vitaminjaként” fogható fel. Nem ezen áll vagy bukik a nyelvtanórák eredményessége, de közrejátszik abban, hogy kedvező érzelmi motivációt biztosítson ennek az elvont, a gyermekek számára itt-ott „száraz” tárgynak a tanuláshoz. S hogy az előbbi hasonlatnál maradjunk, nem is kell belőle sok egy-egy órán, mint ahogy a vitaminokból sem kell sok a szervezet egészséges működéséhez. Huzamosabb hiánya viszont előbb-utóbb zavarokat okozhat.

A gondolkodást serkentő derűt, érdeklődést kiválthatjuk a szöveg tartalmával, formájával vagy rejtvényyszerűségével egyaránt. Arra kell csupán ügyelnünk, hogy a derűs rejtvényyszerű elemek mindig az éppen vizsgálandó nyelvi jelenségre irányítsák a tanulók figyelmét. A következő mondat tartalmi furcsaságát például a dőlő betűs szó ékezetének elhagyása okozza. Megfejtése tehát alkalmat ad az ékezetek fontosságának, szerepének kiemelésére:

„Pista befutott a kályhába, mert nagyon fázott.” (Befűtött.) Az alábbi mondatok a rokon hangok cseréjének elkerülésére hívják fel a figyelmet:

„Bodri kutya csontot *rák*. A nyár után beköszönt az *őz*.” Ha a szótagolás tanításakor azt kérdezzük, hogy melyik lóval fognak halat, a találós kérdés, mint forma kelt érdeklődést. A találós kérdés megfejtése során pedig szilárdíthatjuk a szótagolásról tanult ismereteket. (Há-ló.) Ugyancsak formájukkal hatnak a különböző nyelvtörők, betű- és képrejtvények is.

A következőben az általános iskola 2. osztályának nyelvtan-helyesírás anyagával kapcsolatosan adunk egy kis példatárat mintaként és ösztönzésül a további gyűjtőmunka számára.

A *beszéd, mondat és szó előírt* jelenségeinek megfigyeltetése és gyakorlása során jó szolgálatot tesznek a derű, az érdeklődés felkeltésére a visszafelé is olvasható mondatok és szavak. Például:

Indul a görög aludni. — Géza, kék az ég! — Kék, sós, bab. — Láb, tál, kép, rak, izom stb.

Kétfelé vágott mondatok kevert összeillesztése útján is derűs, gondolkodtató feladatokat hozhatunk létre. Pl.

Igy nem jó!

A gólya csicsereg.
A macska kelepel.
A kígyó fütyül.
A csecsemő nyávog.
A fecske gügyög.
A rigó muzsikál.
A zenész sziszeg.

Jó helyen van?

A kanál a tintában.
A toll a levesben.
A cérna a kalácsban.
A lekvár a tüben.

De furcsa!

A kémény könnyes. Erzszi szeme füstölög.

A fenti első mondatcsoport a kétjegyű mássalhangzók tanítása során is jól felhasználható.

Az ún. válogató másolásra jó példa a következő feladat: (Egyben a tj-s és lj-s szavak gyakorlására is alkalmas!)

Válogassátok szét a következő mondatokat az alábbi két cím szerint!

Az udvaron

Az állatkerben

A lányok dalolva hajtják a hintát. A medvék nyalogatják a talpukat. Az elefánt magasra tartja az ormányát. A fiúk dobálják a labdát. Hangosan biztatják egymást. Egy majom kitolja az orrát a rácson.

A mondathatárok jelölését a következő hibásan tagolt szöveg közös kibogozásával tehetjük derűssé:

Ne ingereld az állatokat!

Az utcán egy csapat fiú. Kiabálva hancúrozott egy nagy kutya. Szaladt feléjük Ferkó. Bosszantani kezdte a kutya a gyereket. Megharapta a kórházban. Oltást is kapott.

A mondat szavakra tagolásának gyakorlásakor serkentik a gondolkodást a következő feladatok:

Tagoljuk szavakra, és másoljuk le helyesen az alábbi közmondásokat!

Kikoránkel, aranyatlel.

Addigjárakorsóakútra, mígösszenemtörik.

Ez már nehezebb feladat: „Jut kálapos csomagot hoz ott barát nőj ének.” Ez utóbbi példákban rejlő negatív hatással számolnunk kell, de mértékkel alkalmazva nem kell félnünk tőle. Az ilyen feladatokat mindig közös munkával a táblánál végezzük, és a tanulók csak a kijavított, helyes formát írják le.

A nagy kezdőbetűs nevek tanításakor a falusi gyerekek hamar megtalálják a következő mondat nyitját:

A virág és a bimbó sok tejet ad.

A legtöbb derűs, rejtvénytyszerű feladatot a *Hang és a betű* c. tárgykör kínálja. Íme egy csokorra való!

A szófejlesztgetést már az 1. osztályból ismerik a tanulók. Ezt a munkát úgy tehetjük rejtvénytyszerűvé, hogy megadjuk a kiinduló szót és azt, amelyhez — mindig csak egy betű cseréjével — el kell jutni. Pl. Hogyan juthatunk el a „vas”-tól a „kés”-ig, a „fal”-tól a „ház”-ig, a „mag”-tól a „fák”-ig?

v a s f a l m a g

v é s h a l m a r

k é s h á l m á r

f á k

Mi a hiba?

Feri levágta a kormot az ujjáról.

Az osztály számára virágot hozott a kertből.

A magánhangzók időtartamának jelölésével kapcsolatos a következő szöveg is:

A furcsa levél

Vasárnap finom ebédet ettünk a táborban. Kaptunk egy nagy tányér borsot. Hurka is volt hozzá. Nekem a verés jobban ízlett, mint a májas. Megerttem egy fehér bélu cipőt is. Mindenki megőrült, amikor egy szelet tortát kaptunk ráadásul.

A szóvégi magánhangzók megfigyeltetésekor jó szolgálatot tesz egy-egy találós kérdés. Pl. Melyik lóval vasalnak? Miféle tó van minden házban? (Ajtó.) Nem éhes, nem haragszik, mégis harap. Mi az? (Harapófogó.) Kerek a képe, hátán hordja a fülét. Mi az? (A fedő.) Foga van, de nem eszik vele. Mi az? (A fésű.) Miféle tű van sok az olvasókönyvben? (Betű.) Stb.

A találós kérdések „beugrató” formája is alkalmazható egy-egy esetben. Pl. Mi van a *rét* közepén? (Az *é* betű.) Hány betű van a könyvben? (Négy: k, ö, ny, v.)

A találós kérdések egy sajátos formája az ún. *kitaláló*. A kitalálendő szavaknak csak a magánhangzóit mondjuk el, és a megfejtést körülírással segítjük. Pl. Ó – o. Aki nem szereti a fésűt, annak ilyen a haja. O – o – ó. Kemény a héja, bokron terem, a mókus is szereti. E – ő – e – ö. Így hívjuk együtt a kést, villát, kanalat. Ú – i – u. Ebben a hónapban kezdődik a nyári vakáció. I – í – i. Ez történik a rózsabimbóval, ha friss vízbe tesszük. I – o – í – á. Mindenki örül neki, ha sok benne az ötös. Stb.

Egy-egy *nyelvtörő* is jól felhasználható ennél az anyagrésznél. Pl. „Kőkút körül út. Körülfutja kurta nyakú, rövid farkú tyúk.” A *nyelvtörők* a kétjegyű mássalhangzók tanításakor is derűt keltenek. Pl. „Jobb egy lúdnyak tíz tyúknaknál.”

A hosszú kétjegyű mássalhangzók tanítását derűssé tehetjük az alábbi tréfás versikével:

Jó volna, ha tele volna?

A meggyfa kaláccsal,
Erdő száraz gallyal,
A zsebed darázssal,
Tenyered parázssal?

A kút kövér ponttyal,
Ruhásszekrény ronggyal,
Szőlőtő dinnyével? –
Hát a fejed ésszel?

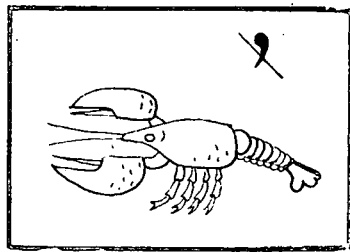
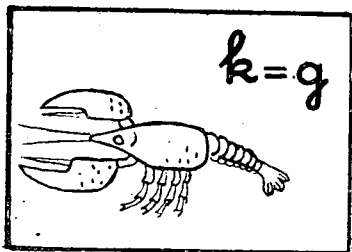
Külön „műfaj” a *betű- és képrejtvények* nyelvtanórán felhasználható feladatcsoportja. Pl. A következő betűrejtvényben a hiányzó kezdőbetűket felülről lefelé összeolvasva egy nagy folyó nevéet kapjuk:

. arancs
. lma

. innye
. borka

Az ifjúsági folyóiratokban gyakran találunk képrejtvényeket is. Tapasztalataim szerint az alsóbb osztályok tanulói nem értenek a megfejtésükhöz. A kartársak általában nehéznek tartják megoldásukat ebben az életkorban. Véleményem szerint azonban az érdeklődéshiányt és a nehézségeket egyszerűen az okozza, hogy nem tanítjuk meg a tanulókat a megfejtés technikájára. A betű- és képrejtvények ugyanis meghatározott „jelrendszerrel” dolgoznak. Aki ezt ismeri, játszva oldja meg az egyszerűbbeket. Ráadásul e jelrendszer nagy része olyan hangtani jelenségekkel kapcsolatos, amelyekről a 2. osztályban tanítunk. Két legyet ütünk egy csapásra, ha az éppen soron levő nyelvtani ismeretanyaggal kapcsolatosan e rejtvények megoldási módját is megismertetjük pl. a következő fokozatokban:

1. A betűcsere szokásos jelzése a két kiemelt betű közé tett egyenlőségjel. Ezt a rokon hangok tanításakor pl. a következő képrejtvény megfejtése során tudatosíthatjuk. (Rák – rág.)

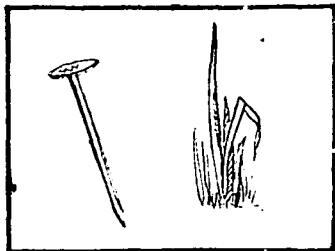

HELYRETESZ

2. Egy-egy feltűnő ékezet a rajz fölött, vagy az ékezet áthúzása a magánhangzók cseréjét jelzi a képrejtvényeken. (Rák – rak, bor – bőr.) Könnyebb a megfejtés, ha körülírással segítjük.

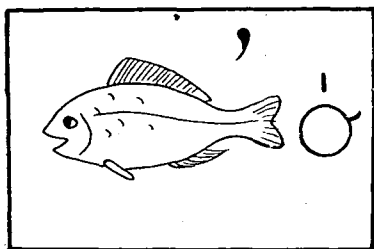
CIPŐ KÉSZÜL BELŐLE

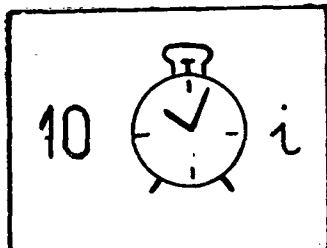
ILLATOS VIRÁG NEVE

3. Két vagy több ábrázolt dolog nevének összeolvasásából új szó lesz. (Magasabb osztályban a szóösszetétel tanítása során is jól használható ez a rejtvénytípus.)

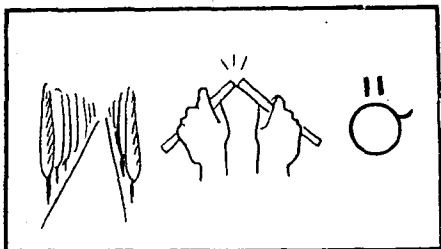
4. Az eddigi ismeretek után nem lesz nehéz a következő képrejtvények megfejtése sem. (Háló, tizórai, úttörő.)

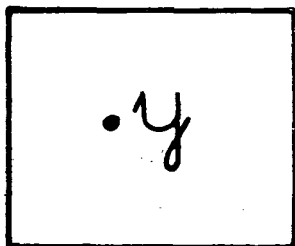
A HALÁSZOK EZZEL
FOGJÁK A HALAKAT

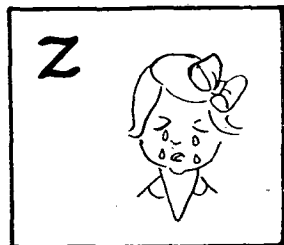
AZ ISKOLAI SZÜNETBEN
FOGYASZTJUK EL

VÖRÖS NYAKKENDŐT
VISEL

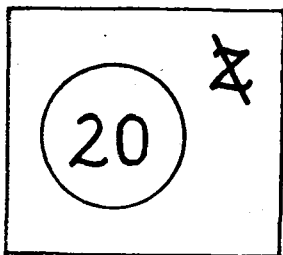

HALFAJTA

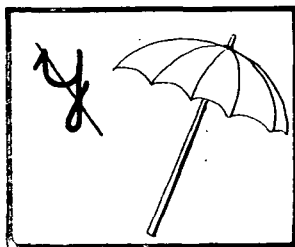

A SERTÉS SZALONNÁ-
JÁBÓL SÜTIK KI

5. A kétjegyű mássalhangzók tanításakor tudatosíthatjuk a betűk betoldásának vagy kihagyásának jelzéseit. (Ponty, zsír, hús, Ernő.)

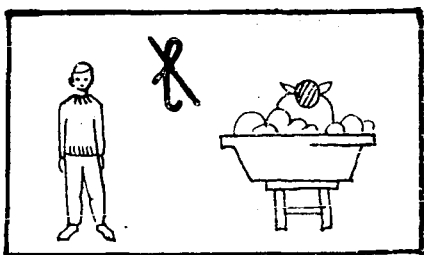

MEGSÜTJÜK,
MEGESSZÜK.

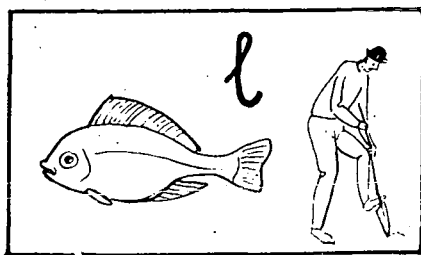

HA NAGY KEZDŐBETŰVEL
ÍROD, EGY FIÚ NEVÉT
JELENTI

6. A hosszú mássalhangzók tanításakor már ilyen formában jelentkeznek a fent megismert jelzések. (Álmos, hallás.)

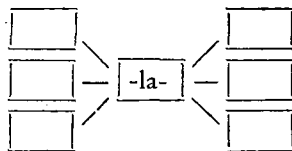
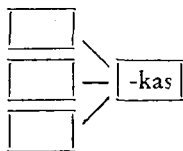
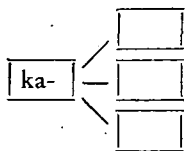
AKI KÉSŐN FEKSZIK LE,
AZ MÁSNAP ILYEN LESZ

EZ IS SEGÍT A HELYESÍRÁSBAN!

A rejtvenyiskola egyéb jelzéseinek (pl. a törtvonalnak) értelmezése már nem kapcsolatos a hangtani anyaggal. Megismertetésükre a kisdobos foglalkozásokon keríthetünk sort.

A szótagolás és elválasztás tanítását is többféle derűs, rejtvenyyszerű feladattal élénkíthetjük. Pl. Egészítsétek ki az alábbi szótagokat értelmes szavakká!

(Kalap, kabát, kanál, kacsa stb. — Farkas, kakas, lyukas stb. — Kalapos, kalapács, malacok, villamos, illatos stb.)

A szófejesztgetés itt alkalmazható formájára is lássunk két példát!

Hogyan lesz „Lackó”-ból „csacsi”? (Lac-kó, kó-ró, ró-ka, ka-csa, csa-csi.) Hogyan lesz a búzából cipó? (Bú-za, za-var, var-jú, Ju-ci, ci-pó.)

Ismert rejtveny a két szóban elrejtett nevek megkerestetése is. Pl. Tábla — cipő. (La—ci.) Vagy a továbbiak: körte — rigó, hinta — máskor, sapka — tóban, feje — nővér, veti — borsó stb.

A találós kérdések egy része ennek az anyagrésznek a tárgyalása során is felhasználható. Pl. Melyik ló kelti ki a tojásokat? (A kot — ló.) Melyik az a fa, amelyiken mindenki nevet? (A tré — fa.) Melyik karó alatt jó pihenni? (A ta-karó alatt.)

Nagy gyűjteményt lehet összeállítani azokból a találós kérdésekből is, amelyeket a szövegükben levő egy-két problematikus szó tesz alkalmassá bizonyos helyesírási jelenségek gyakorlására. Pl.

Télen szalad *sebesen*, nyáron pihen *csendesen*. Mi az? (A szánkó.) Miért *varrják* a *gallért* az ingre? Azért, hogy le ne *essen*. *Sétálj* vagy *szaladj*, *jolyton* a nyomodban jár. Mi az? (Az árnyék.) Hány ujja van a kabátnak? Két *ujja* és egy *hátulja*. Stb.

Talán sikerült a példákkal szemléltetnem, hogy egy kis ötletességgel és rendszeres gyűjtőmunkával minden anyagrészhez összeállíthatunk olyan példatárat, amely a bevezetőben jelzett cél eléréséhez vezet. Miután a fenti helyesírási jelenségekkel nem csupán a 2. osztályban foglalkozunk, a példák felhasználhatók a magasabb osztályokban is. Egy dolgot azonban befejezésül hangsúlyozni szükséges éppen a példanyaggal kapcsolatban. Egy-egy újabb típust kezdetben mindig közös munkával, tanítói segítséggel kell megoldatni. Később már mind több önállóságot várhatunk tanulóinktól. És ez a fokozódó önállóság, a megoldásokat kísérő sikerérzés fakaszt igazi örömet. Az ismertetett feladattípusok megoldásával akkor végeztünk jó munkát, ha tanulóink várják a soron következő nyelvtanórát: a derűs, gondolkodtató és sikereket adó munkát.

NAGY JÁNOS

intézeti tanár, Szeged

A tanév végi ismétlések

Az oktatási folyamatban az ismétlő óráknak jelentős szerepük van. Az anyagfeldolgozó és a gyakorló órák alkalmasak ismeretek és készségek nyújtására, de az anyag összefüggéseinek, lényeges jegyeinek kiemelésére jobban megfelelnek az ismétlő órák. Egy-egy téma feldolgozása után, a kellő ismeretek birtokában már nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a magasabb szintű általánosítás. Amíg a feldolgozó órák tágabb értelemben analízáló jellegűek, addig az ismétlő órák szintetizálóak. Éppen azért alkalmas az ismétlő óra a fenti feladatok megoldására.

A téma befejezését követő ismétlő-rendszerező óra tehát az anyag tudatos feldolgozásának és szilárd elsajátításának nélkülözhetetlen eszköze. Ekkor kerülhet sor a téma mondanivalójának megállapítására, a tantervi követelményrendszerbe való beillesztésre, a tanult anyag magasabb szempontú összegeződésére.

Az év végi ismétlő óra feladata az egész évben tanult anyag rendszerezése, fontos részeinek kiemelése, végső megszilárdítása, az egyes részek egymáshoz való viszonyának tisztázása. Az évközi ismétlések a tantervi anyagnak csak egyes részeit rendszerezik, mélyítik el, az év végi ismétlések pedig az egész évi tananyag lényegét ragadják meg. A tanév utolsó óráin nagyobb körben rendszerezve az anyagot új, átfogóbb ismeretek birtokába jutnak a tanulók. A részismeretek is csak összefüggéseikben válnak teljes értékűvé, a gyakorlat számára felhasználhatóvá. Ez az utóbbi szempont különösen fontos, hiszen az év végi ismétlés gyakran egy-egy tantárgy végső lezárását is jelenti olyképpen, hogy azzal többé a tanulók rendszeresen már nem foglalkoznak iskolai tanulmányaik során.